بڕیاری ڕاگەیاندنی فیدراڵی

بەیاننامەی ڕاگەیاندنی یەکێتی فیدرالی

کە جەنگی یەکەمی جیهانی تەواو بوو نەتەوەی کورد وەکو هەموو ئەو نەتەوانەی لە ژێر باری دەسەڵاتی عوسمانی دابوون، بە ئاواتی ئەوەوە بوو قەوارەیەکی تایبەتی بۆ خۆی دروست بکات لەوێدا گەورەی خۆی بێ. بەڵام بەرژەوەندی هەمەلایەنی هێزە سەرکەوتووەکانی ئەو جەنگە کە کلیلی کار و چارەسەریان بەدەستەوە بوو، نەك هەر ئەم نەتەوە کۆنەیان لە مافی ڕەوای سەربەخۆ بوون بێ بەری کرد، بەڵکو لە نێوان پێنج قەوارەی دراوسێشدا دابەشیان کرد و گوێیان نەدایە نارەزایی و شۆرشەکانی ئەم نەتەوە زوڵم لێکراوە،با دوو مادەی (62،64)ی بەشی چوارەمی پەیمانی سیڤەری (10) ئابی (1920) یش دانی بە مافی ئۆتۆنۆمی یەکی نەتەوەی کورد دانابێ کە لەساڵێکدا ببێ بەسەربەخۆیی تەواوی دەوڵەتێکی کوردی ئەوتۆ کە هەموو بەشەکانی کوردستان بەو کوردستانەی خوارووشەوە بگرێتەوە کە لەمەودوا و پاش دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق بە کوردستانی عێراق ناسرا،بە مەرجێ دانیشتوانی بیانەوێت بچنە ناو ئەو دەوڵەتە سەربەخۆیەوە.

بەڵام ئەو ئاواتانەی لە پەیمانی لۆزاندا لە(24)ی حوزەیرانی 1923 دا، لەبار برا و ئەو بەشە لە (16)ی کانوونی یەکەمی 1925 (کۆبوونەوەی 37) دا،خرایە سەر ویلایەتی موسڵی عێراق، هەرچەندە ئەو لێژنەیەی کۆمەڵەی نەتەوەکان دروستی کردبوو لە لاپەرە (57)ی ڕاپۆرتەکەی دا دانی بەوەدانابوو کە (ڕاستیی باری دانیشتوانی بەرەو دانان بە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردمان دەبات کە پێنج لە هەشتی (8/5) (دانیشتوانن). کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەوەندەی پێ بەس بوو کە کورد مافی بەشداربوونی کارگێری و دادوەری و دەستگاکانی زمانیان هەبێ.

بەم جۆرە سەرەرای شۆرشی کوردستانی خواروو بە سەرکردایەتی شێخ مەحموودی نەمر و دان پێدانانی بە حکومدار لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە یەکەم جار لە ساڵی 1919 داو دووەمجار لە ساڵی 1922 دا، ئەم بەشەی کوردستان بەزۆرو بێ گوێدانە خواستی دانیشتوانی، خرایە سەر ئەو دەوڵەتە عێراقەی تازە دروست ببوو.

حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا هەوڵی ئەوەی دا بە بەڵێنێك گەلی کورد دڵنیا بکا.ئەوە بوو لەگەل ئەو حکومەتەی عێراقدا-کە لەژێر ئینتدابی بەریتانیا دا بوو- پیکەوە لە دەربرینی رەسمییاندا دانیان بەوەدانا کە ئەو کوردانەی لەسنوری عێراقدان مافی دروستکردنی حکومەتێکی کوردیان لە ناو ئەو سنورەدا هەیە . هەردوو حکومەت ئاواتیان ئەوەیە کەسانی کورد لە جیاوازی ببورن و لەسەر ئەو شێوەیەی ئەو حکومەتە و سنوری رێك بکەون و نوێنەری دەسەڵاتداری خۆیان بنێرنە بەغدا بۆ وتوێژ دەربارەی پێوەندی ئابووری و سیاسی لەگەڵ حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا و حکومەتی عێراقدا، بەڵام ئەم پەیمانانە هەر بەنووسراوی مانەوە و نەهێنرانە دی .

کە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە 1932/10/3 دا عێراقی بە ئەندام وەرگرت، مەرجی ئەو ئەندامێتیە رازی بوونی عێراق بوو بەو مەرجانەی کۆمەڵەی نەتەوەکان دایانبوون، ئەوەش ئەو مەرجە ناو دەوڵەتیانە بوون کە لە شازدە برگەی دەربرینی (30) ی مایسی 1932 ی حکومەتی عێراقدا دەربردرابوون و لەو مەرجانە دا رێزگرتنی عێراقی لە مافی مرۆڤ و رۆشنبیری و کارگێری کورد و ئەو کەمە نەتەوانەی تێدا بوو کە لە لیواکانی: موسڵ و هەولێر و کەرکوکدا دەژین، ئەم دەربرینە هێشتا کارگەرە چونکە هەموو ئەو ماف و ئەرکانەی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ئەستۆی گرتبوون و لە پەیمان و ئینتداب دەربرینەکان دروست بوون، بە پێی دوابڕیاری ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە (18)ی نیسانی 1946 دا خراونەتە ئەستۆی ئەنجومەنی نەتەوە یەکگرتوەکان، مادەی (16) ئەو دەربرینەشی بە ئەرکی عێراق زانیوە کە ئەو برگانە بە جێ بێنێ و بە هیچ یاسایەکی ناوخۆ بە پێچەوانەی ئەوانەوە کارناکات و بە هیچ جۆر ئەو برگانە بە رێکەوتنی نێوان عێراق و ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان و بە زۆری دەنگ نەبێ نەگۆردرێ هەروەکو بریار لەسەر ناکۆکی را لەبارەی لێکدانەوەی پرگەکانی ئەو دەرپرینە درایە دەست دادگای هەمیشەیی دادی ناو دەوڵەتان.

بەم جۆرە سەربەخۆیی عێراق و یەکێتی زەویی ئەو بەستراون بە رێز گرتنی عێراق لە بڕگەکانی ئەم دەربڕینە . بەڵام حکوومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق بەشێوەیەکی ئاشکرا خۆیان لە پەیوەندی و ئەرکانە لادا.

ئەم لادانەش لە بڕیاری ژمارە (688) ی 4/5/ 1991ی ئەنجوومەنی ئاسایشی ناو دەوڵەتاندا وە لە بڕیاری لیژنەی مافی مرۆڤی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکاندا و ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە خولی (48) و بریاڕی ژمارە 1992 / 71 ی (5) ی ئازاری ساڵی 1992 دا سەلمێندراوە .

مێژووی گەلی کوردی ئێمە لە عێراقدا پڕە لە ڕاپەرین و شۆرشی، لە (11) ی ئەیلوولی 1961 دا، ئەم گەلە جاریکی تر بەرابەری سەرکردەی نەمر مستەفا بارزانی دەستی دایەوە چەك، چونکە حکومەتی عبدالکریم قاسم پەیمانی خۆی بەجێنەهێنا بوو و لە ماوەی سیَ یەمی دەستووری کاتیی پاش شۆرشی (14) ی تەمموزی 1958 لایدابوو کە لەوێدا عەرەب و کورد بە هاوبەشی دانرابوون لە عێراقی نیشتماندا. ئەو شۆرشە شۆرشیکی نەتەوەیی بوو داخوازیی ئێمە و ئاواتی ڕەوای دەردەخست، ئەوەبوو ئاکامەکەی ڕێکەوتننامە مێژوویەکەی 11 / ئازار / 1970 و دانان بە ئۆتۆنۆمی بوو بۆ گەلی کورد و چەسپاندنی لە دەستوریی کاتیدا، ئەگەر چی حکوومەتی عێراق دەقی بەیاننامەکەی وەها جی َبەجێ نەکرد کە لەگەڵ خواست و ئاواتی گەلەکەمان و جەوهەری ڕێکەوتننامەکەدا بگوونجێ. ئینجا سەرەڕای نوشستیە کاتیەکەی ساڵی 1975 پاش پیلانیکی ناو دەوڵەتان کە ئەنجامی مۆرکردنی پەیمانی جەزائیر بوو و لەوێدا سەدام حسێن بەشێك لە خاکی عێراقی لە بری دامرکاندنەوەی شۆرشی کورد فرۆشت، گەلی سەربەرزی ئێمە خێرا دەستی دایەوە شۆرش وە لە خەباتی خۆیدا بەردەوام بوو وە بۆ هەموو جیهانی سەلماند کە گەلێکی سەربەرزەو کۆڵ نادا.

پەیمانی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەوەی جیگیر کردووە کە نابێ مرۆڤ لە ماڤە بنەڕەتیەکانی بێ بەرێ ببێ و دانی بە سەرفرازیی هەموو تاقە کەسێك و بە مافی چون یەکی پیاو و ژن و گەلانی گەورە و بچووکدا ناوە .

(سەرەتای پەیمانەکان – مەبەستەکان) وەك لە بڕگەی (2) ی بەشی یەکەمدا نووسراوە دان بە (دامەزراندنی پەیوەندیی دۆستانەی ناو نەتەوەکان لەسەر بنەڕەتی ڕێزگرتن لە ڕێبازی چۆن یەکی گەلان لە مافی خۆیاندا، مافی چارەنووس بوونیان) دانراوە. هەر وەك مافی چارەنووسی گەلان بە شێوەیەکی ئاشکرا لە بڕگەی یەکەمی دوو پەیماندانی ناو دەوڵەتی تایبەتی بە (مافی ئابووری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی) و (مافی مەدەنی و سیاسی) دا دیارە.

ئەو دوو پەیماندانەی لە ئەنجوومەنی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە لە ساڵی 1966 دا دراوە و عێراق دوایی لە 1/25/ 1971 چووە پاڵی و لەوێدا بە دڵنیایی دان بە (مافی چارەنووسی هەموو گەلان و مافی جێگیر کردنی مەرکەزی سیاسی) نراوە. هەر وەك ماددەی دووەمی پەیمانی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەو ڕێ و شوێنەی دەست نیشان کردووە کە ئەم ئەنجوومەنە بۆ گەیشتنە مەبەست پەیرەویان دەکا . ماف و ئیمتیازی ئەندامانی دەستگای نەتەوە یەگرتووەکانی بە ئاسایی بەستووە بە (رێزگرتن لە سەروەری و یەکێتی زەوی – بەپێی پەیمانەکە بەستوێتی بە بەجێ هێنانی ئەرکی ئەندامان) بە پێ ی ئەو پەیمانە.

خۆ ئەگەر بە ڕەفتاری حکوومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق بەرامبەر بە گەلی کورددا بچینەوە، هەر لە دامەزراندی دەوڵەتی عێراقەوە لە ساڵی 1921 دا هەتا ئیستاکە دەبینین دیارترین نیشانە بەو ڕەفتارەو، هەر داپڵۆسین و چەوساندنەوە و دەربەدەرکردن و بێ بەشکردن بووە لە ساکارترین مافی مرۆڤایەتی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و تەنانەت مافی ژیانیش، جگە لە بێ بەش کردنی لە مافە سیاسیەکانیش. ئەمانەش هەموو بەشێوەیەکی وەها ڕێك و پێك کراون وە ڕوو لە پەرەسەندن بوون کە وێرانکاری سەر باری مرۆڤ، زەرعات و ماڵات و سروشت و ئاژەڵیشی گرتۆتەوە . ئینجا حکوومەتی عێراق چەپەڵترین شاڵاوی قەلاچۆ کردنی تاوتوێ کردە شای ڕەفتارەکانی کە مرۆڤایەتی بە درێژایی مێژووی دێرینی، وێنەی بە خۆیەوە نەدیووە لەوانە :

1.گرتنی زیاتر لە هەشت هەزار کەسی بێ گووناە لە بارزانیەکان لە شەوێکی ئەنگوستە چاووی ساڵی 1983 دا و کە هەتا ئیستا چارەنووسیان نەزانراوە.

2.دوورخستنەوی زیاتر لە (300) هەزار کوردی فەیلی بۆ دەرەوەی عێراق لە ماوەی 1970 – 1988 دا و گرتنی زیاتر لە (7500) لە لاوانیان و ببرای ببر شوێن وون کردنیان.

3. قەلاچۆکردنی زیاتر لە پێنج هەزار ژن و منداڵ و پیری بێ گووناه بە چەکی کیمای و گازی ژەهراوی لە شاری هەڵەبجەی شەهید دا لە ڕۆژی 16 /1988/3 . هەروەها کەسانێکی زۆری تر لە بالیسان و چەندین ناوچەی تری کوردستان.

4. شاڵاویکی تری دڕندانەی ئەوتۆ کە لە گشت ژمارە باڵاکانی لە زۆر و جەور و جانەوەرێتیدا تێپەڕاند، لەوە دوا کە ناوبرا بە ئەنفالە بەدناوەکان و کە زیاتر لە سەد و هەشتا هەزار بێ گووناهی تێدابوونە قوربانیی ئازاردان و برسێتی و هەتك کردن و زیندە بە چاڵکردنی بە کۆمەڵ.

5. خاپوورکردنی زیاتر لە (4500) گووند کە دەکەنە لە 90 % دێهاتی کوردستان . بەم جۆرە تەنانەت کەمایتیەکانیش لە تورکمان و ئاشوری و ئەوانی تر، بە دوور نەبوون لە داپڵۆسین و قەلاچۆکردن کە ئەمانە بە پێ ی بنامەکانی قانوونی نێو دەوڵەتی، جەریمەی جەنگ و جەریمەی دژ بە مرۆڤایەتی .

بە هەر حاڵ حکوومەتەکانی جیهان کە بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ بەو جەریمە چەپەڵانە بێدەنگ بوون، نەیانتووانی هاواری گەلەکانیان کپ بکەن و سۆز و جۆش و خرۆشیان قەدەغە بکەن کاتێ کە لە شاشەی تەلەفزیۆنەوە بە سەرهاتی کۆڕەوە بێ وێنەکەیان چ لە ژمارە و چ لە کارەساتە دڵتەزینەکانیدا دەدی کە دوای نووچدانی ڕاپەڕینە پیرۆزەکەی بەهاری 1991 ڕووی دا . بەم جۆرە جیهان بۆ یەکمجار دوای پەیمانی سیڤەرەوە، سەر لە نوێ ووشەیەکی دادپەروەرانەی دەرهەق بە کورد ووت، کاتێ بڕیاری ژمارە 688 لە ئەنجوومەنی ئاسایشەوە دەرچوو کە زۆر بە ڕوونی داپڵوسینی کوردی گوناهباری کرد و ئینجا بە دوایدا، ناوچەیەکی پارێزراو لە بەشیکی کوردستانی عێراقدا دامەزرا و بەڵین درا کە کوردی تێدا لە ڕووی دەستدرێژیەکانی ڕژیمی عێراقدا بپارێزێ.

گەلەکەمان سەرەڕایی ئەو هەموو ئازار و ئەشکەنجەو شاڵاوانەی بۆ لەناوبردنی دەکرانە سەری، هەردەم بە قبوڵکردنی هەر نیشانەیەك بۆ چارسەرکردنی کێشەکەی، دڵسۆزی و نیاز پاکیی خۆی نواندووە . لەوانە گفت و گۆی 1963 و بەیاننامەی 29/حوزیران/ 1966 و گفت و گۆی 1984 و چەندین تەقەلای تر بە ئامانجی گەیشتن بە چارسەرکردنی ئاشیانە لەگەڵ ڕژێمدا. بەڵام ئەم نیاز پاکییەی لە گشت حاڵەتیکدا هەر بە غەدر و ناپاکی و خۆ دزینەوە لەو ڕێکەوتنامانە بەرەنگاری کراوە کە لەلایەن ڕژیمە جۆراو جۆرەکانی عێراقەوە ئیمزا کراون. دوا تاقیکردنەوەش لەم بواردا گفت و گۆی ساڵی 1991 بوو کە ڕژیمی عێراق پاشە کشەی لە بەڵینەکانی سەرەتای گفت و گۆکەی کرد و دواتر دایەرەکانی حکوومەتی کشاندەوە و ئابلووقەی ئابووری ی بەسەر کوردستاندا سەپاند کە گەلەکەمان ناچاربوو بە بڕیاری بەرەی کوردستانی و بەپێ ی دەسەڵاتی (کاری کردە – الأمر الواقع – de facto) لەو وەختەدا،پەنا بەرێتە بەر هەڵبژاردنێکی پەرلەمانیی سەربەست کە ئەوەبوو لە ڕۆژی 19 / 5/ 1992 دا بەشێوەیەکی زۆر جوان کراو گەلەکەمان لە ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستاندا، بەو پەڕی سەربەستیەوە نوێنەرانی خۆی بۆ ئەنجوومەنی نیشتمانی کوردستان هەڵبژارد. ئینجا یەکەم حکوومەت بۆ هەریمی کوردستان لە 1992/7/5 دا بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە ئیدارییە پێکهات و باوەڕی ئەو ئەنجوومەنەی وەرگرت.

یاسای ژمارە (1) ساڵی 1992 (یاسای ئەنجوومەنی نیشتمانی کوردستانی عێراق) لە بڕگە (2) ی مادده (56)یدا سەبارەت بە ئەرکەکانی ئەنجوومەن دەڵێ : (بڕیاردانی مەسەلە چارەنووسییەکانی گەلی کوردستانی عێراق و دەستنیشانکردنی پەیوەندی قانوونی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیدا) . جا بۆ پاراستنی یەکێتی نیشتمانی عێراق و پتەوکردنی و بۆ پارێزگاریکردن لە برایەتی مێژووی نێوان هەردوو گەلی عەرەب و کوردی برا و بۆ مسۆگەرکردنی بەردەوامی و چەسپاندنی جێگای باڵای. هەروەها بە گوونجاوی لەگەڵ بڕیاری

ئۆپۆزیسیۆنی عێراقی له ڤیێنا و له كوردستان كه به تێكڕایی ڕێكەوتن بنەمایی قانوونی مافی چارەی خۆ نووسین بۆ گەلی كورد له چوارچێوەی بەرژوەندیی هاوبەشی هەردوو گەلی كورد و عەرەبی برادا بسەلمێنن وه لەگەڵیدا مافی نەتەوەی ڕۆشنبیری و ئیداری بۆ توركمان و ئاشووری دان پێدابنێن و له تەكیاندا به گشتی مسۆگەركردنی یەكسانی له ماف و له ئەركدا بۆ هەموان له دەستوردا تۆمار بكەن . ئەوەتا ئەنجوومەنی نیشتمانی كوردستانی عێراق، به ناوی گەلی كوردستانی عێراقەوه ئەركی سەر شانی بەجێ دینێ و بەپێ ی مافی چەسپاوی خۆی كه لەو پەیمان و باوەڕنامەی سەرەوەدا سەبارەت به چارەی خۆ نووسین دیاری كراوه و ئیشارتمان پێدان، ڕادەگەیەنێ كه به تێكڕای دەنگ بڕیاری چاری خۆ نووسین وه دەستنیشانكردنی پەیوەندی قانونی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیدا له پلەیەی مێژوودا، لەسەر بنچینەیی فیدراڵی له چوار چێوەی عێراقێكی دیموكراتی پەرلەمانیدا دەدا به شێوەیەك كه سیستمی فره حزبی دابین بكا و ڕێز له مافانەی مرۆڤ بگرێ كه له پەیمان و باوەڕنامه نێو دەوڵەتیكاندا سەلمێنراوەن.

ئەنجوومەنی نیشتمانی كوردستانی عێراق

1992/10/4

هەولێر